

XI. YÜZYILDA ORTA DOĞU'DA TACİRLİĞİN EL KİTABI: KABUSNAME

Dr. Öğr. Üyesi Özlem Nilüfer Karataş¹

Dr. Öğr. Üyesi Ali Apalı²

Prof. Dr. İsmail Bekci³

ÖZ

X. Yüzyılda Hazar Denizi doğusunda göçebe yaşamı süren ve bugünkü İran topraklarında Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nu (1040-1157) kuran Selçuklular, Fars kültüründen etkilenerek siyasi, ekonomik ve mali konularda öncü niteliği taşıyan uygulamalara imza atmışlardır. Bu uygulamaların belgeleri olarak bugünlere kadar gelen birçok eser vardır. Bu eserlerden biri 1082 yılında yazılan Keykâvus Bin İskender'in Kabusnâme'si olarak karşımıza çıkmaktadır. Eserde işletme fonksiyonlarından, yönetim, pazarlama, insan kaynakları, halkla ilişkiler ve özellikle muhasebe ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu eserin en önemli özelliği, asırlar boyu bu konularda yazılmış tek kaynak eser olmasıdır. Çalışmanın amacı, Orta doğuda' 11. yüzyılda yazılan bu eseri inceleyerek, hem özel sektörün hesaplaşma kültürüyle ilgili uygulamaları hem de günümüz işletme fonksiyonlarının o dönemde nasıl işlediğini ortaya koyarak işletme ve muhasebe tarihi belgeleri arasına kazandırmaktır.

Anahtar Kelimeler: Mezopotamya, İşletme Tarihi, Muhasebe Tarihi, Kabusnâme, Tacir

Jel Kodu: M41, G10

¹ Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Turizm İşletmeciliği Ve Otelcilik Yüksek Okulu Öğretim Üyesi, ozlem_nilufer@yahoo.com

² Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, Zeliha Tolunay Uygulamalı Teknoloji ve İşletmecilik Yüksekokulu, Muhasebe ve Finansal Yönetim Bölümü Öğretim Üyesi, aliapali.35@gmail.com

³ Süleyman Demirel Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü Öğretim Üyesi, ismailbekci@sdu.edu.tr

THE HANDBOOK OF MERCHANT IN THE MIDDLE EAST IN 11th CENTURY

ABSTRACT

Influenced by Persian culture, The Seljuks, who had a nomadic life in the east of the Caspian Sea in the 10th century and established the Great Seljuk Empire (1040-1157) in present Iranian lands, implemented practices ahead of its time on political, economic and financial issues. There are many works that are extant as documents of these applications. One of these works is *Kabusnâme* by Keikavus bin Iskandar, written in 1082. The book includes information about business functions such as management, marketing, human resources, public relations and especially accounting. The most important feature of this work is that it has been the only written source of aforementioned topics for centuries. The aim of the study is to introduce this work, which was written in the 11th century; a stagnation period for business and accounting science in Europe, into the history of business and accounting by demonstrating both the practices related to financial settlement culture of the private sector of the era and how today's business functions operate at that time.

Keywords: Mezopotamia, Business History, Accounting History, *Kabusnâme*, Merchant

Jel Code: M41,G10

1. GİRİŞ

Tarihte muhasebenin varlığına ve kullanımına ait ilk bilgiler, muhasebe tarihi çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan ilk yazılı kanıtlar olan papirüsler ve tabletlerde yer almıştır. Devam eden muhasebe tarihi çalışmaları, muhasebe ile ilgili işlemlerin paranın icat edilmesi ile geliştiğini ve defterlerin, çeklerin, senet gibi yazılı kaynakların çoğalması sonrasında günümüze kadar ulaştığını ortaya koymuştur. Muhasebede direkt enstrüman olarak kullanılan bu kaynakların yanı sıra muhasebe ile ilgili bilgilere çeşitli edebi eserlerde de rastlamak mümkündür. Çünkü edebi eserler genellikle yazıldıkları dönemlerin iktisadi ve sosyal hayattaki bilgilerine ve gelişmelerine yer vermektedirler. Bu bağlamda Türk Devletler tarihi incelendiğinde her alanda zamanının ileri uygulamalarına imza atmış 11. yüzyıl döneminde, muhasebe ve işletme tarihi çalışmalarına da ışık tutulabilecek iki edebi eser karşımıza çıkmaktadır. Bunlar; Keykâvus Bin İskender'in *Kabusnâme*'si ve Nizamü'l-mülk'ün *Siyasetname*'sidir. Burada eserlerde yer alan bilgilerin daha iyi anlaşılabilmesi için Büyük Selçuklu Devleti ve hüküm sürdüğü topraklar ile ilgili kısa bir bilgi vermek yerinde olacaktır.

Büyük Selçuklu Devleti, 1040-1157 yılları arasında hüküm süren Harezm, Horasan, İran, Irak, Suriye, Arap Yarımadası ve Anadolu'nun büyük kısmına egemen olmuş bir Türk devletidir. Kapladıkları alan doğuda; Balkaş ve Issık Gölleri, batıda; Ege ve Akdeniz sahilleri, kuzeyde; Aral Gölü, Hazar Denizi, Kafkasya, Karadeniz, güneyde; Arabistan dahil Umman

Denizi'ne kadar ulaşmıştır. Selçuklular Bozkırda göçebe yaşamı süren bir topluluktan kopup İslamiyet'in egemen olduğu bu topraklara gelince İslamiyet'i kabul etmişler ve yerleşik hayata geçmişlerdir (Köymen, 2011:150-160).

Resim 1'de Büyük Selçuklu Devletinin 1100 yıllarında hakim olduğu topraklar görülmektedir.

Resim 1. 1100 Yıllarında Büyük Selçuklu Devleti'nin Sınırları

Kaynak: <http://biacayıptarih.blogspot.com.tr>

Resim 1'den de anlaşılacağı üzere Büyük Selçuklu Devleti'nin hakim olduğu topraklar, medeniyetler beşiği olarak anılan ve bilinen ilk okur yazar topluluklara ev sahipliği yapan Mezopotamya'yı da içine alacak şekilde çok eski medeniyetlerin ve kültürlerin bir arada yaşadığı bir coğrafyadır. Verimli toprakları ve uygun iklim şartları nedeniyle çok eski zamanlardan beri yoğun göçe sahne olan Mezopotamya bölgesi, dünyanın en tanınmış ve köklü medeniyetlerinden bazılarının ev sahipliği yapmıştır; Akatlar, Sümerler, Babiller, Asurlar, Aramiler, Hititler, Lidyalılar, Persler bu medeniyetlerden sadece bir kaçıdır (Pollock, 1999: 3-4). Bu medeniyetlerden sonra bu topraklara göç etmiş topluluklar bu medeniyetlerin kültür ve icatlarının etkisi altında kalmışlar ve onların kurdukları medeniyetlerde ki siyasi, ekonomik ve mali uygulamaları geliştirmişlerdir.

Yukarıda da bahsedildiği üzere bu topraklarda kurulan Büyük Selçuklu Devleti döneminde işletme fonksiyonları ve özellikle muhasebe ile ilgili birçok kanıt sunan Keykâvus Bin İskender'in Kabusnâme'si ve Nizamü'l-mülk'ün Siyasetname'si adlı iki edebi eser karşımıza çıkmaktadır.

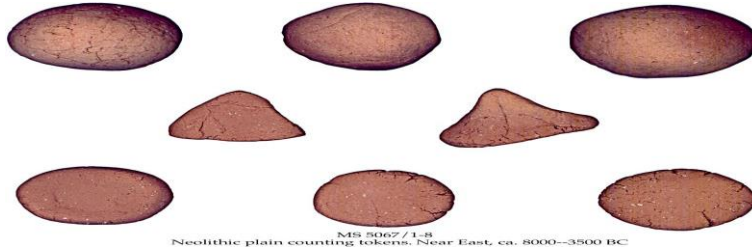
İşletme fonksiyonları ve muhasebenin kullanımının önemine yönelik bulguların tespiti açısından Keykâvus Bin İskender'in Kabusnâme'si çalışmaya konu edilmiştir. Bu konu dâhilinde, eserde yer alan işletme fonksiyonları ve muhasebe ile ilgili bilgiler tespit edilerek işletme ve muhasebe tarihi çalışmalarına katkı sağlanması amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda yaklaşık bin yıl önce de muhasebenin hayatın içinde olduğuna ve basit anlamda da olsa işletme fonksiyonlarının kullanıldığına dair bir farkındalık oluşturulmaya çalışılmıştır.

Keykâvus Bin İskender'in nasihatnamelerinde doğrudan işletme fonksiyonları ve muhasebeyi ilgilendiren kısımların tespitine yönelik yapılan çalışmada, öncelikle Mezopotamya'da kayıt tutma ve hesaplama kültürü, bölgedeki siyasi ve iktisadi yapı ve Kabusnâme hakkında genel bilgiler verilmiş olup daha sonra eserde yer alan işletme fonksiyonları ve muhasebeye yönelik bulgular belirlenerek ortaya koyulmuştur.

2. ESKİ MEZOPOTAMYA'DA KAYIT TUTMA VE HESAPLAŞMA KÜLTÜRÜ

Muhasebe, değer belirleme ve hesap yapma ihtiyacından kaynaklanmıştır (Ezzamel vd., 2002: 337). Besserat, (1992, 1996, 1999), Mattessich, (1987), Sudipta vd., (2009) gibi bilim adamlarının yaptığı araştırmalar sonucunda muhasebe (hesap yapma) ile ilgili ilk bulgulara M.Ö. 8.000 yılları civarında Mezopotamya'da rastlanmıştır. Bu araştırmalar, yazının icadından önce muhasebe ve kayıt tutma için kullanılan ilk materyallerin bu kazılarda ortaya çıkarılan token adı verilen sayı sembolleri olduğunu ortaya koymuştur. Bu sayı sembollerinin oluşturduğu sistem tarihte bilinen en eski muhasebe sistemidir (Sudipta vd., 2009: 895-917). Bu sayı sembollerinin örnekleri Resim 2'de gösterilmiştir

Resim 2. M.Ö. 8000-3500 Yılları Arasında Kullanılan Sayı Sembolleri

Kaynak: <http://www.schoyencollection.com/mathematics-collection/pre-literate-counting/neolithic-counting-tokens-ms-5067-1-8>

Resim 2'de bu sayı sistemi ilk defa M.Ö. 8000- 7500 yılları arasında tarımın gelişmesiyle beraber kullanılmaya başlandığını göstermektedir. Sayı sembollerinin büyük bir bölümü küreler, koniler ve silindirler gibi geometrik desenlere benzemektedir. Ancak az sayıda olsa da hayvan ve alet şekillerine benzeyen sayı sembolleri de yapılmıştır. Bu sembollerin boyutu bir inch⁴ ya da daha küçüktür. (Nissen vd., 1993: 76)

M.Ö. 4000 yıllarında farklı üretilen malların değiş tokuşu için bu sayı sembolleri kullanılarak yeni semboller ve şekiller kullanılmaya başlanmıştır. (Nissen vd., 1993; Besserat

⁴ 1 inch= 25,4 mm' ye eşittir.

1995, 1996; Matesich 1989; Postgate, 1994). Daha karmaşık sembolleri Resim 3’de görmek mümkündür.

Resim 3. Uruk’tan Çıkarılan Kil Sayı Tabletleri

Kaynak: <https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/mathematical-treasure-mesopotamian-accounting-tokens>, adresinden alınan bu resim Denise Schmandt-Besserat'ın izniyle ve Louvre Müzesi, Oryantal Eski Eserler Bölümü’nden alınmıştır.

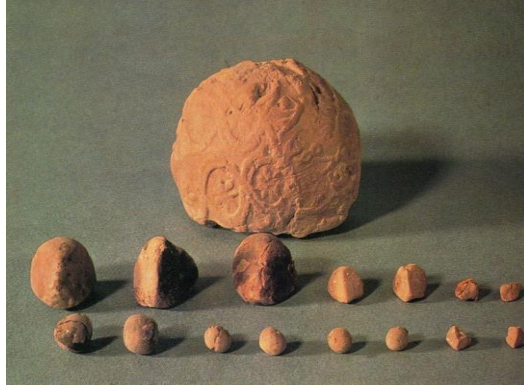
Schmant Beserat’ın (1983) Uruk’tan çıkarılan bazı sayı sembollerinin mal olarak neye tekabül ettiği Tablo 1’de açıklanmıştır (Matesich, 1989: 75);

Tablo 1. Uruk’tan Çıkarılan Bazı Sayı Sembollerinin Emtia Olarak Karşılığı

Sayı Sembolleri	Tekabül Ettiği Emtia
3 oval çizi	3 kavonoz yağı
1 silindir	1 koyun yada keçi
9 dörtyüzlü şekil	9 ünite hizmet
3 kafesli ördek	3 ördek
Üçgen	Küçük tahıllar için
Küre	Daha büyük tahıllar için

Ticaret geliştikçe, diğer bir deyişle insanların birbirleri arasındaki malların değiş tokuşu arttıkça insan beyninin hafıza kapasitesi bu işlemleri kontrol edememeye başlamıştır. Böylece sayı sembolleri daha karmaşık hale gelmiş ve M.Ö. 3500 yıllarında bu semboller küre halini almıştır (Ezamel ve Hoskin, 2002; Sudipta ve Waymire, 2006; Sudipta vd., 2009; Postgate, 1994). Bu küreler, bilgilerin bir kişiye bağlı olmadan biriktirilmesine imkân tanımıştır. Resim 4’te bu toprak küreler gösterilmiştir.

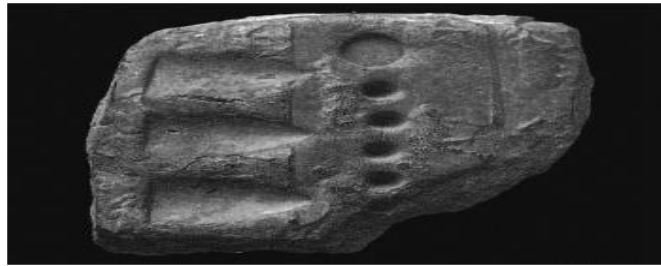
Resim 4. Toprak Küre Sayı Sembolleri

Kaynak: <http://chalaux.org/rebwen01.htm>, adresinden alınan bu resim Denise Schmandt-Besserat tarafından çekilmiştir. Lisans: Denise Schmandt-Besserat. (*Archaeology*. May/June 1979, Cilt. 32, No. 3, s. 22-31).

Toprak kürelerin biraz daha gelişmişleri bir hafıza aracı olarak nitelendirebileceğimiz hesap yapma ve kayıt tutma sistemleri sayı tabletleridir. Sayı sembollerinden oluşan sayı tabletlerdeki semboller, düz basılmış ve yaklaşık dikdörtgen şeklindeki kil topaklardan oluşturulmuştur. Sayı tabletlerindeki işaretlemeler, çoğunlukla sayı sembollerinden daha karışıktır (Nissen vd., 1993: 76, Elitaş vd., 2009: 39). Resim 5’te Mezopotamya Susa’da M.Ö. 2285 yılına ait, üzerindeki işaretlerin hiyerarşik bir düzenle yapıldığı sonucuna ulaşılan bir sayı tableti görülmektedir.

Resim 5. Sayı Tabelası

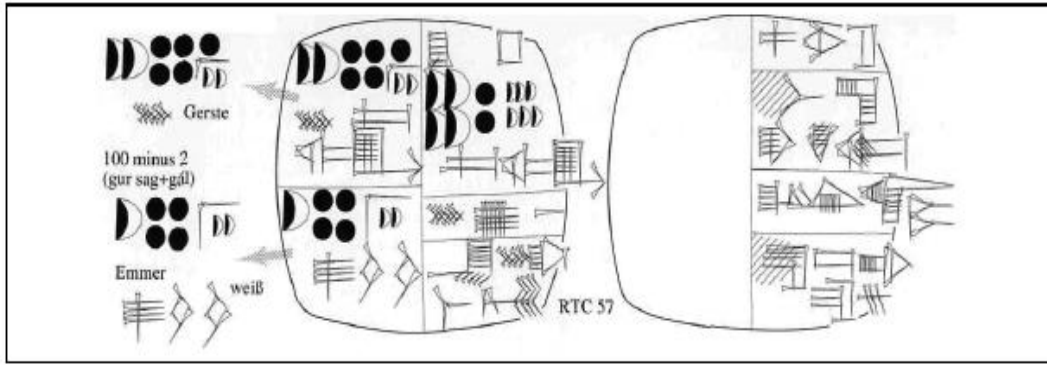
Kaynak: <https://www.cambridge.org/core/books/language-literacy-and-technology/ancient-writing-in-mesopotamia/4CDCF7BA19958CD936AF8609A7FDC34F>.

Bilinenin aksine yazı, bir dili ifade etmek için değil insanların ürettikleri ve alışveriş yaptıkları şeyleri hesaplama ve kaydetme ihtiyacından doğmuştur. Üretim ve ticaret hacmi geliştikçe bunların akılda tutulabilmesi zorlaşmış ve sayı sembolleri, toprak küreler, sayı tabletleri ihtiyaca karşılık verememiştir. Bu durum M.Ö. 3100-3200 yıllarında Sümerler tarafından çivi yazısı adı verilen yazının icat edilmesine ve gelişmesine neden olmuştur. Böylece bilgi depolamanın ve biriktirmenin yazılı ilk şekilleri ortaya konulmuş ve tamamen

yeni ve her şeyi değiştiren bilgi teknolojisine giden yolda atılmış ilk adım atılmıştır (Nissen vd., 1993: 76, Elitaş vd., 2009: 39).

Kantitatif bilgileri gösterme ve kullanma şekilleri yazının ve işlevinin gelişmesi ile karşılıklı etkileşim içinde değişmiş ve gelişmiştir. Ticaret faaliyetleri ne kadar kapsamlı olursa, mal ve para trafiği ile ilgili kayıtlar da o kadar sistemli ve düzenli olmaktadır. M.Ö. 3000’li yıllarda sembol sistemi ve formül ile ekonomik süreç için bir kontrol aracı olan bir muhasebe sistemi gelişmiştir. Bununla bağlantılı olarak bu dönemde işlemlerin akışına uygun sürecin ilk tekniklerinden en eski ve en değerlisi olan “matematik” oluşmuştur (Nissen vd., 1993: 76, Elitaş vd., 2009: 39). Aşağıda yer alan resim 6’de Sümer Devleti dönemine ait düzenli bir muhasebe işlemi görülmektedir.

Resim 6. Sümerlere Ait Düzenli Bir Muhasebe İşlemi

Kaynak: Nissen vd., 1993: 76.

Yazının bulunmasıyla kayıt sistemi ve muhasebe, Mezopotamya uygarlıklarında adeta yasal bir ödev haline gelmiştir. Yine muhasebe tarihi belgeleri incelendiğinde Mezopotamya’da muhasebe ile ilgili yaklaşık 4.000 yaşında belgelere rastlamak mümkündür. Bu belgeler fatura, ödeme, ortaklık yapısı, feshetme ve iflas koşulları, envanter, kiralama, satın alma, satış, kredi gibi konular için düzenlenmiştir. Bu belgeler her ne kadar modern muhasebe kayıtlarına çok fazla benzemeseler de bunların ticari kayıtlar olduğu tartışılmaz bir gerçektir. Sümerler, Babiller, Asurlular ve Fars medeniyetlerinde bu ticari kayıtların kullanıldığı görülmüştür. Mezopotamya da bu kayıtlara rastlandıktan epey bir süre sonra diğer medeniyetlerde de bunlara benzer kayıtlar görmek mümkündür. Örneğin M.Ö. 3000 de Mısırlılar da M.Ö. 2000 de Çin de rastlamak mümkündür (Keister, 1970: 170-171).

Mısırlılar kurdukları ticari ilişkilerle Babillilerden muhasebe öğrenmişlerdir. Yunanlılar ve Romalıların da Mısır’la yaptıkları ticaret sayesinde muhasebe hakkında bilgi edindikleri kabul edilmektedir.

Babiller döneminden 12. yüzyıla kadar olan dönem, muhasebenin ilk devresi olarak nitelendirilerek bu devre için şunlar söylenebilir: Gelirler ve giderler, deftere kayıt ediliyordu.

Bu temel kayıtlarda peşin ile kredili (taksitli) işler ayrı yazılmakta idi. Tek kayıtlar, objektif kurallara göre bir hesaba geçiriliyordu. Bu dönemde, tahıl hesabı, kasa hesabı, alacak hesabı, ücretli hesabı veya faiz hesabı gibi hesap çeşitleri mevcuttu. Şeklen hesap için tabela formu kullanılmakta idi ki, bu da kısmen sadece bir tek tutar kolonundan ibaret olurdu. Bir hesaplama döneminin sonunda bilanço çıkarılırdı. Kâr ve zararın tespit edilmesinde başarılı uygulamaların mevcut olduğu bilinmektedir. (Elitaş vd., 2009: 41)

11. yüzyıl başlarından itibaren Doğu’da muhasebe ile ilgili birçok gelişme yaşanmıştır. Yapılan araştırmalar Abbasi, Selçuklu, İlhanlı ve Osmanlı Devletlerinde “Merdiven Yöntemi” olarak literatüre girmiş ve bugünkü modern muhasebe kayıt tekniği olarak kabul edilen çift taraflı kayıt tekniğinin temellerini kapsadığını belirlemiştir. Bu tespite göre bahsi geçen devletlerden Abbasiler, Selçuklular, İlhanlılar ve hatta Osmanlı Devleti’nin kuruluş dönemi Luca Pacioli’nin 1494’te çift taraflı kayıt yöntemini anlattığı kitabından çok daha önce var olduğu anlaşılmaktadır (Elitaş vd., 2009: 41).

İlgili döneme ait muhasebe tarihi ile ilgili birçok belgeye rastlamak mümkündür. Bu belgelerin bazıları doğrudan dönemin kültürleri ile kayıtlanan muhasebe belgeleri niteliği taşımakta, bazıları ise doğrudan muhasebe belgesi olmayan ancak muhasebe kurallarının ve ilkelerinin ya da bulgularının yer aldığı eserler olarak göze çarpmaktadır. Bahsi geçen direkt muhasebe belgesi olmamasına rağmen muhasebe ile ilgili bulguların yer aldığı eserlerden birisi de 11. yüzyılda kaleme alınan ve çalışmanın konusunu oluşturan Keykâvus bin İskender’in Kabusnâme’sidir.

Çalışmanın ana konusunu oluşturan Kabusnâme adlı eserdeki bulguların daha iyi tahlil edilip yorumlanabilmesi için Büyük Selçuklu Devleti’nin yoğun olarak etkilendiği Fars kültüründeki ticaret anlayışı üzerinde kısaca durulması yararlı olacaktır.

3. FARS KÜLTÜRÜNDE TİCARET

Bir Türk devleti olan Büyük Selçuklu İmparatorluğu yönetiminde hem Türkler hem de İranlılar görev aldıkları için Fars kültürü devlet yönetimini etkilemiştir. Ancak, yönetim İran halkının yaşam biçimine, alışkanlıklarına ve ticaretine fazla müdahale etmemiştir. İranlılar ve Türkler bugünkü İran topraklarında birlikte yaşamaya başlayınca, Türklerin yerleşik düzen alışkanlıkları az olduğundan, İran halkının alışkanlıkları doğrultusunda yaşamlarını sürdürmeye başlamışlardır. Bununla birlikte Türk dili, Türklerin aile yapısında ve Türklerin oluşturduğu askeri birliklerde yaşamaya devam etmiştir (Ortaylı, 2015: 69-88). Bu dönemde Devlet yönetiminde ve özellikle mali işlerde ise Farsça kullanılmıştır. Dolayısı ile devlet muhasebesi kültürü de Fars kültürü çerçevesinde gelişmiştir. Bu durum, ilerleyen dönemlerde Anadolu’ya da yansımış hem Anadolu Selçuklularında hem de Osmanlılarda mali yönetim ve devlet muhasebesi Farsça eksenli bir gelişme göstermiştir (Güvemli vd., 2014: 11-14).

İranlılar ve yerleşik düzene geçen Türkler, daha çok tarım ve hayvancılık ile uğraşmışlardır. Fars kültüründe tarımsal ürünlerin ticarete önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Dönemde, sulama ve gübrelemenin gelişmesine paralel olarak arpa, buğday ve darı gibi tarımsal ürünlerin öne çıktığı bilinmektedir. Ticaret ise tarım ve hayvansal ürünlerin yanında tacir düzeyinde üretime dayanmaktadır. İpek yolunun üzerinde olunması İran ticaretine uluslararası boyut kazandırmakta ise de bu ticaret İran'ın iç ticaret yapısında fazla etkili olmamıştır. Mahalle üretimi seviyesinde de olsa kumaşçılık yapılmakla birlikte devletin sınırları genişledikçe komşu ülkelerde üretilen kumaş ve ziynet eşyaları devletin merkezine (Tebriz) gelmekte ve ticaretin gelişmesine katkıda bulunmaktadır (Köymen, 2011: 484-502).

Böyle bir ortamda devlet yönetimi, ülkenin ticaret yapısı ile ilgilenme gereği duymuş ve bir takım ticaret kuralları ve ilkeleri oluşturulmuştur. Bu ilke ve kurallar çerçevesinde devletin üst kademe yöneticilerinden birisinin oğluna “Kabus’a Öğütler” adı altında 1082 yılında Kabusnâme adı ile bir eser yazıldığı görülmektedir (Kabusnâme'nin orijinalinin ilk sayfasının kopyası Ek:1'dedir). Bu eserin önemi, 11. yüzyılda Orta Doğu'da tüccar ve ticaret ile ilgili bilgileri ilkel anlamda günümüz işletme fonksiyonlarını ve bu arada tüccarın hesaplaşma ve kayıt ihtiyacı ile ilgili bilgileri de ortaya koymasındadır.

Çalışmanın bu aşamasında, Kabusnâme (1082) ile ilgili açıklamalar yapılması uygun olacaktır.

4. ORTA DOĞU DA TACİRLİĞİN EL KİTABI: KABUSNÂME

4.1. Kabusnâme Hakkında Genel Bilgiler

13-15. yüzyıllarda Anadolu'da konuşulan ve yazılan Oğuz Türkçesine “Eski Anadolu Türkçesi” adı verilmektedir. Bu dönemde, özellikle dini eserler olmak üzere pek çok eserin tercümesi yapılmış ve bu tercümelemler genellikle devrin hükümdarına sunulmuştur. Bu anlamda 14. yüzyıl Anadolu'su bir tercümelemler silsilesine şahitlik etmiştir. Yapılan bu tercümelemler Arapça ve özellikle de Farsça kaynaklıdır ki Kabusnâme de bu dönemde ortaya konan tercüme eserlerden biridir (Samuk, 2011: 1367).

Kabusnâme, İslami düşünüşün bir ürünüdür (Özkırımlı, 1973: 33). Eserde, İslami düşünüş ile ilgili konular sergilenirken ayetlerden ve hadislerden örnekler verilmesi, bunun doğrudan bir göstergesi niteliğindedir.

Unsurü'l-meali Keykavus bin İskender Bin Kabus'un, Hicretin 475. yılında (M.1082) oğlu Gilanşah için Fars dili ile yazmış olduğu ahlaki, siyasi nitelikteki Kabusnâme, XIV. yüzyılın sonunda bir kez, XV. yüzyılın ilk yarısında ise iki kez olmak üzere toplamda üç kez çevrilmiş, XVIII. yüzyılın başlangıcında da tekrar gözden geçirilmiştir (Gökyay, 2006: 10). Bunlardan birincisi ve en eski olanı Germiyanogullarından Mehmet Bey Oğlu Süleyman Şah

adına yapılan çeviridir. İkincisi Akkadioğlu çevirisi olup üçüncü ve son çevirisi ise Mercimek Ahmed bin İlyas çevirisidir. Bu çalışmada Mercimek bin İlyas'ın çevirisini daha sade bir dille çeşitli düzenlemeler yaparak literatüre kazandıran Atilla Özkırmımlı'nın eseri kullanılmıştır.

Eser, genellikle sosyal amaçlı başlıklar taşıyan 44 bölümden oluşmaktadır. Bu bölümler genel olarak padişahın özelliklerini, nasıl vezir, yazıcı (muhasebeci) ve çeribaşı olunması gerektiğini, anlatmaktadır. Bununla birlikte, çeşitli sanatları ve bunlarla ilgilenenlerin durumunu, tabipliği, yıldız ilmini, bezirganlığı (tüccarlığı), kul ve cariye alıp satmayı, mal edinmeyi, mülk satın almayı kısaca toplum yaşayışıyla ilgili bazı kuralları da anlatmaktadır (Özkırmımlı, 1973a: 33).

Baba ve ana, komşu hakkı evlat yetiştirmek konuk ağırlama sözü iyi söyleme şarap içme hamama girme gibi genel ahlak konuları üzerinde de durmakta şairler çalgıcılar gibi sanatçılara da öğütler vermektedir. Ayrıca fakihlik, müderrislik, kadılık, tabiplik ve müneccimlik konularında çağının bilim ve felsefe görüşlerini de yansıtmaktadır (Özkırmımlı, 1973: 33).

Çalışmanın konusunu oluşturan işletme fonksiyonları, bezirganlık/tacirlik/tüccarlık mesleği ile ilgili ve muhasebe (hesaplaşma) kültürü ile ilgili bulgular genel olarak aşağıdaki altı bölümde yer almıştır. Bu bölümlerden yaralanarak 11. yüzyılda tacirliğin el kitabı niteliğinde olan Kabusnâme, bahsi geçen bulgular etrafında incelenmiştir. Bu bölümlerin sıra numarası ve adları aşağıdaki gibidir.

21. Bölüm: Malı Niçin Satın Alırlar ve Nasıl Elden Çıkarırlar
22. Bölüm: Emanetin (Konsinye Mal) Korunması
23. Bölüm: Alınan Kölenin İyisi ve Kötüsü
24. Bölüm: Bağ, Ev Satın Alma
32. Bölüm: Bezirganlık (Tüccar)
39. Bölüm: Katipler (Muhasebeciler)

4.2. Kabusnâme'de Bezirgân ve Tacir Kavramları

Bezirgân (tüccar/tacir), alışverişte kâr amacı güden kimse anlamında kullanılmaktadır (Türk Dil Kurumu (TDK), 2011). Eserin özellikle 32. bölümünü oluşturan alan bezirganlık, günümüzün “Bir Tacirin El Kitabı” niteliğini taşımaktadır. Eserde, tacirlik sadece bireysel bir iş veya mesleği değil ticari işletme kavramını da içermektedir. Eserdeki yönetim, pazarlama, insan kaynakları ve halkla ilişkiler, muhasebe ve finansman gibi kavramlar günümüzdeki karşılıklarına çok yakın anlamlarını yansıtmaktadır. (Özkırmımlı, 1973: 39-52).

Keykavus bin İskender eserinde, bir bilim adamı anlayışı ile bezirgânlık hakkında giriş niteliğinde açıklamalarda bulunmuştur. “Şöyle bilmiş ol ey oğul, gerçi bezirgânlık, sanattır diyebileceğin bir iş değildir, ama gerçek gözüyle bakarsan bezirgânlığın töresi, sanatkârlığın töresinin aynıdır. O da zor işlerdendir, nitekim akıllı kişiler demişlerdir ki, bezirgânlık yemişli bir ağaca benzer, o ağacın kökü bilgisizliğe, dalları akla ulaşmıştır, yani yararını gözlemesi akla uymasındır, zarara, başa ve cana bakmaması tam bir bilgisizliktir. Ancak bu bilgisizlik olmasa, erenler bezirgânlardan hiç yarar görmezlerdi. Şöyle demişlerdir ki, “Levle’l-cühhalüleheleke’r-ricâlü”, yani “bilgisizler olmasa erenler helak olurdu” (Özkırmı, 1973: 39).

Devamında, bezirgânlıkla ilgili ilk olarak şu ifadeler kullanılmaktadır; “Bezirgânlık iki kısımdır, ikisi de tehlikesiz değildir. Bir kısmı, misafir olup kazanç için ilden ile gezmektir, bir kısmı da bir yerde oturup iş görmektir. Şöyle ki bir yerde oturur, değeri düşmüş malı alır saklar, değeri artınca fazla fiyata satayım diye. Bu da tehlikelidir, ama tehlike maladır. Çok cesur, yürekli kişi gerektir ki geçmez kumaş alsın zamanı gelince satayım, kâr edeyim diye, sonra zarar edebileceğini önemsemesin” (Özkırmı, 1973: 40). İfadelerden anlaşılacağı üzere kitap tacirliği iki türe ayırmış ve her iki tacir türünü basitçe tanımlanmıştır. Bunlardan ilk bahsedilen tacir türü, yerleşik düzene geçmiş, belli bir yeri yurdu olan ve stokla çalışandır. İkinci olarak bahsedilen tacir türü ise, fiyat farklılıklarından faydalanmaya çalışarak bölgeler arasında ticaret yapan tacirdir.

4.3. Kabusnâme’de Tacirliğin Fonksiyonları

Miladi 1082 yılında kaleme alınmış olan eserde bahsedilen bezirgân, günümüz ticari işletmelerini karşıladığı için işletme fonksiyonlarından üretim fonksiyonu ve ar-ge çalışmaları ile ilgili bir bulguya doğrudan rastlanılamamıştır. Eserde yönetim, pazarlama, insan kaynakları, halkla ilişkiler kavramlarına 32. bölümde yer alan kıssalarda değinilmiştir. Ancak, muhasebe diğer bir ifadeyle hesaplaşma kültürüne ait kıssalara, değerlendirme ve tavsiyelere eserde yukarıda bahsi geçen beş bölümde de rastlamak mümkündür.

Bu bölümde muhasebe dışındaki işletme fonksiyonlarının karşılığı olan, Kabusnâme’de ki nasihatler sıralanmıştır. Muhasebe fonksiyonu ise hesaplaşma kültürü adı altında detaylı olarak ayrıca incelenmiştir.

4.3.1. Yönetim Fonksiyonu

Yönetim yüzyıllardır var olan bir kelimedir (Drucker, 1974: 14). Aynı şekilde yönetici kavramının varlığı da yüzyıllar öncesine dayanmaktadır. Konu bağlamında kullanılan yönetici karşılığı ise tacire denk gelmektedir. Bir yönetici/tacir/bezirganın sahip olması gereken özellikler eserde kıssalar halinde şu şekilde anlatılmıştır.

Tacir Güçlü Olmalı: Eski dönemlerde, ticari faaliyetler at, deve ve katır gibi uzun mesafelere dayanıklı hayvanlarla yapılmaktaydı. Aylarca süren kervan ticaretlerinde güçlü bir

tacirin varlığı yanındaki çalışanların da motivasyonu ve düzeni açısından oldukça önem arz ediyordu. Tacirin hem kendisinin hem de taşımacılıkta kullandığı hayvanların sağlıklı ve güçlü olmaları ile ilgili eserde şu kıssa yer almaktadır: “Bezirgânlığa heves edenin vücudunu sıcağa ve soğuğa alıştırması gerektir. Açlığı ve susuzluğu huy edinsin, atına ve katırına kendi hizmet etsin, seyise eşekçiye ve sürücüye her zaman için güvenmesin, başına bu hallerden biri gelirse bunalmaz ve zahmet çekmez. Sonra ey oğul, senin kendinin yapabileceği bir işi başkasına yaptırma daima sen yap başkasına güvenme, çünkü zaman insanı tez aldatır” (Özkırımlı, 1973: 46). Ayrıca bu kıssa da tacirin kendi işini kendi yapması gerektiği ve herkese güvenmemesi gerektiği ifadeleri de yer almaktadır.

Tacir Ağırbaşlı Olmalı: Eserde tacirin ağırbaşlı ve oturaklı olması gerektiği ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır; “Sonra ağır başlı ol, hafif olma, bezirgânlığın ulu hüneri ağır başlı ve oturaklı olmaktır” (Özkırımlı, 1973: 52). Kıssada yöneticinin ağırbaşlı, sağduyulu ve kontrollü olması gerektiği tavsiye edilmektedir.

Tacir Ölçülü Olmalı: Eserde, ölçülü olmak ile ilgili olarak “Ondan sonra satmadan önce hiç kimseye alıp gitmesi için kumaşını verme, çünkü karışıklıktan hali değildir. Muamelede, yani kumaş alırken ya da satarken hiç utanma, fayda bulmağa çalış, akıllı kişiler demişlerdir ki, utanmak rızkı engeller, nitekim buyurur (aynı anlamda), el-hayaüyemnaü’r-rızka. Öyleyse alışveriş zamanında daima hürmet gözetme ve çok da kişiliksiz olma. Belli oldu ki ortası hoştur” (Özkırımlı, 1973: 42) öğüdü verilmiştir. Eserde, özellikle alışveriş konusunda utanmadan hareket etmeli ve bunu yaparken de ölçüyü kaçırıp kişiliksiz olma pozisyonuna da girilmemesinden bahsedilmektedir. Ölçülü olunması gereken başka bir husus da, tacirin ne zaman tasarruf etmesi ve ne zaman cömert davranmasıdır. Bu durumla ilgili eserdeki kıssa şu şekildedir; “Çünkü tasarrufu gözeten bezirgânlar demişlerdir ki, bezirgânlığın aslı hem tasarruftur hem de cömertlik. Önce tasarruf et ki zengin olursun, sonra cömertlik et, böylece iyi adlı olursun. Şöyle ki tasarruf malın bekçisidir, cömertlik de yüceliğin ve ululuğun bekçisidir” (Özkırımlı, 1973: 42).

Tacir İnançlı ve Dürüst Olmalı: İslami unsurları ön plana koyan Keykavus’a göre tacir dindar olmalı, kendi kârı için başkasının zararını istememelidir. Şöyle ki; “Geldik bezirgânlık yaşayışına. Gerçektir ki gayet dindar ve doğru olsun, yalancı olmasın, kendi kazancı için başkasının zararını istemesin. Birisiyle alışveriş ve iş yaparsa kendinden aşağı olanla yapsın, eğer kendinden büyük kimseyle yaparsa, onun ululuğu kadar dindarlığı ve insanlığı olsun” (Özkırımlı, 1973: 40). Dindarlıkla ilgili devam eden kısımlarda da öğütler bulunmaktadır. “Sonra bezirgânlıkta doğru ve dindar ol, çünkü bezirgânlığın en büyük sermayesi doğruluk ve dindarlıktır” (Özkırımlı, 1973: 46).

Tacir Cesur Olmalı: Eserde yer alan “Geldik, misafir bezirgânı bekleyen tehlikenin ne olduğunu yukarda bildirdimdi, imdi bu iki türlü bezirganın da yiğit olması gerek, korkmamalı, başını ve malını önemsememeli. Çünkü korkaklığı yüzünden gerçi zarar etmez, ama kâr da

etmez. Nitekim ulular demişlerdir, korkak bezirgân ne kâr eder ne ziyan” (Özkırımlı, 1973: 40). Bu kıssa ile tacirin gözü kara olması ve risk alması gerektiği ortaya koyulmaktadır.

Tacir Ortağını İyi Seçmeli: Sermaye, eskiden beri ticaret yapan kişilerin sürekli sıkıntı çektiği konulardan birisidir. Bunun farkında olan Keykavus eserinde, sermayesi fazla diye herkesle ortak olunmaması gerekliliğini ancak kişilik yönünden cömert olanla ortak olunabileceğini vurgulamaktadır. Dolayısıyla sermaye temini, kişinin özelliklerinin önüne geçmemesi gerektiğini açıklamakta ve bunun da nedenini “Sonra sermayesi az olan bir bezirgân, çok sermayeye tamah etmek yüzünden hiç kimse ile ortak olmasın. Ancak gayet zengin, utangaç ve cömert olursa (ortak olunabilir), ta ki ortak olmağa yarar. Çünkü onun gibi kişi zarara da katlanır” (Özkırımlı, 1973: 45).

Tacir Tedbirli Olmalı: Uzun yollar kat eden tacirler, yola çıkarken kendini garantiye alması açısından yanında güvенеceği birilerinin olmasında fayda görülmüş ve tacirin tedbirli olması ile ilgili şu öğütlerden bahsedilmiştir; “Yoldaşsız yola çıkmasınlar. Yoldaşın iyisini arayıp bulsun. Yolda mola verince kafilenin ortasında bulunsun, ta ki uğrudan emin olur. Kafile içinde silahlı kişilerin arasında oturmasın, çünkü haramiler önce kafilenin silahlısına gelirler. Eğer yaya ise atıyla yoldaş olmasın ve yabancından yol sormasın, yalnız o yörenin rençberlerinden olduğunu bilirse sorabilir. Çünkü çok bozguncu vardır ki yanlış yol gösterir ve zarara sokar” (Özkırımlı, 1973: 45). Öte yandan görüntünün önemli olduğunu ve imajın insanların düşüncelerini etkilemesi açısından da tavsiyelerde bulunulmuştur; “Sonra yolda rastladıklarına açık yüz ile selam versin, kendisini pejmürde ve güçsüz göstermesin” (Özkırımlı, 1973: 45).

4.3.2. Pazarlama Fonksiyonu

Eserin kaleme alındığı dönem şartları dikkate alındığında pazarlama fonksiyonu, biraz daha eski olmakla birlikte günümüz pazarlama ilkelerinden de uzak değildir. Kabusnâme’de pazarlama kavramı ile ilgili tacir üzerinden birçok öğüt bulunmakla birlikte bunların bir kısmı tacir olarak nitelendirilen, tek kişi olarak görünmesine rağmen işletme esaslı kabul edilen kişinin özellikleri iken bir kısmı da alım satımı yapılan malın taşınması gereken özellikler veya malla ilgili fonksiyonlara aittir. Bu noktalara ait bulgular aşağıda sıralanmıştır:

- **İyi Mal Kendini Satar Prensibi:** Geleneksel pazarlama anlayışlarından biri olan “iyi mal kendini satar” (Tek, 2008: 9) anlayışının tam karşılığı Kabusnâme’de yer almaktadır. Eserde, tacir mal alım satım işlerinde sadece aracı olduğu için malın özelliklerinin tamamını bilemeyeceği için satışlarda bunun garantisini vermemesi gerektiğini ancak bu garantiyi sağlayabiliyorsa geri alım şartlı da satış yapabileceğini vurgulanmaktadır. Bu durum, günümüzde garantili satışın 11. yüzyılda İran da yapıldığını göstermektedir. “Her ne satın almak istersen görmeden alma ve her ne satmak istersen önce şira’ını yani narhını sormadıkça, o şehirde kaçta satılır, o fiyatını bilmedikçe satma. Sattığın şart-ı tamam ile sat, yani muhayyer satma, beğenirsen alırsın, beğenmezsen geri verirsin deme. Böyle satışta başın derdi ve sıkıntı

çok olur. Ancak sen de aldığını muhayyer alırsan, aldıktan sonra iyice dene, eğer yararlı ise kabul et yararı yoksa sahibine geri ver” (Özkırımlı, 1973: 51-52).

- **Ticareti Yapılacak Malın İsabetli Belirlenmesi:** Tacir, ticaretini yapacağı malı çok iyi belirlemelidir ve belirlediği mal eğer halkın temel ihtiyaçlarından ise fazla kâr elde etme hevesinde olmamalıdır. Tacir, aynı zamanda halkın menfaatiyle ters düşecek faaliyetlerde bulunmamalıdır. Bu durum, eserde şöyle anlatılmıştır. “Ondan sonra tahıl alıp satmanın kârına tamah etmekten sakın, çok kötüdür, kötü adlı olursun. Çünkü tahılı ucuz alıp pahalı olunca satayım diyenin adı madrabaz olur, çabası şudur ki yağmur yağmasın, tahıl bitmesin, kuraklık olsun, kendinin niyeti bu olmasa da halk böyle der. Öyleyse böylesi suçlamadan kaçıp tahılın kârını gözleme” (Özkırımlı, 1973: 46). Bu kıssada Keykavus, bahsedilen dönemlerde toplumların küçük, iletişim ağının güçlü olmasından dolayı tacirin halkı karşısına almamasından da bahsetmektedir.

Ayrıca tacirin malı belirlerken stok devir hızı yüksek olan malları belirlemesi gerektiği vurgulanmıştır. Stok devir hızının yüksek olduğu malların ticaretinin gerekliliğini Keykavus şu şekilde ifade etmektedir. “Bezîrgânlıkta az az alıp geç geç satılacak mal alma. Çok çok alıp tez tez satılır malı alıcı ol. Çünkü geç satılan kumaşın çok kârından tez satılan kumaşın azıcık kârı yeğdir, zamanla bu az o çoktan daha çok olur” (Özkırımlı, 1973: 46-47).

- **Pazara Giriş Stratejisi:** Pazarlamada, pazara girme stratejilerinden biri olarak kabul edilen sürümden kazanma veya kâr marjının düşük tutulması ile varsa rakiplere göre üstünlük sağlanması amaçlanmaktadır. Pazara girme stratejisinde ilk etapta kâr marjı düşük olsa da ilerleyen dönemlerde elde edilen müşteriler sonrasında pazar tutundurması sağlanmış olacaktır. Bu stratejiye benzer bir durum Kabusnâme’de tavsiye edilmektedir. Keykavus tacirlik yapılırken öncelikle kâr konusunda kanaatkâr olunması gerektiğinden bahsetmektedir. “Geldik imdi halk içinde muamele göstermeye.... Yani alışta ve verişte müsamaha göstermeye çalış. Mesela bir kişiye, on olan kumaşı on bire sattın, üç kez de onu on buçuğa ver de gör halk sana nasıl akar, alışverişin bolluğunda kumaş tez satılır, kazanç çok olur” (Özkırımlı, 1973: 50).

- **Ayıplı Mal Satılmaması:** Pazarlama, işletme eylemlerine müşteri gözüyle bakıp büyük tatminler sağlayarak “müşteri yaratma” çabasıdır. Bu görünüşte kolay bir iş gibi görünmesine rağmen uygulanması oldukça güçtür (Bulut, 1994: 332). Ancak günümüzden asırlarca önce bu yönde tavsiye niteliğindeki vurguyu Keykavus sunmuştur. Keykavus eserinde, satılan malların hileli olmaması gerektiğini bir hikaye ile desteklemiştir. Hikayede, “Hainlikten çok sakın, yani sahtekâr olma, halka gizlice kalplık etme, çünkü kalp zararı kendine eder.” Buna münasip, “Hikaye: Şöyle işittim ki birinin birçok koyunu ve bir çobanı vardı. Çok dindar, yani temiz yaşayışlı, iyi halli ve haramdan sakınan bir kişiydi. Bu çoban her zaman sağdığı sütü koyun sahibine getirirdi. O kişi gelen sütün yarısı kadar su katar, git bunu sat diye ölçüyle çobana verirdi. Çoban, zavallı o kişiye ‘Halka böyle yapma, bir gün cezasını çekersin’ diye her gün öğüt verirdi. O hiç işitmez, her gün öyle yapardı ve her gün çoban derdi ki, ‘Hey

kişi halka bu hainliği yapma, hainlerin sonu çürük olur’ deyip öğüt verirdi ve o hiç işitmezdi. Sonunda rastlantı bu ya, bir gece çoban koyun sürüsünü yatırmağa götürdü, koyunları bir derenin önceğizine yatırdı, kendisi de yüksekçe bir yere yattı. İlk yaz günleriydi, dağda yağmur yağar, o dereye sığmayacak sel gelir, koyunları alır götürür, öyle ki bir tanesi canlı kurtulmaz, çoban kendisinin kurtulduğuna şükreder, koyun sahibinin katına gelir, yanında süt yok. Bunu görünce koyun sahibi sordu ‘Niçin süt getirmedi’, ‘koyun nerede ki süt getireyim’ ‘koyuna ne oldu?’ Çoban dedi ki, ‘Ben sana süte su katma, halka hain olma demez miydin. Sen dinlemezdin. İşte o süte kattığın sular toplandı, birikti, bir ulu sel oldu, geldi bütün koyunları aldı ve gitti” (Özkırımlı, 1973: 49).

“Sonra o kişi tamahı ile hainliği yüzünden ölünceye kadar yoksulluk sıkıntısından kurtulamadı. Öyleyse bütün gücünle hileden ve hainlikten sakın, hainlik ve kalplık, geri, yapanın başına gelir. Nitekim ulu tanrı buyurur, hilenin kötülüğü sahibine dokunur⁵ Peygamber aleyhisselam da buyurur ki, men aşebi’l-mekrimatebi’-fakri, yani her kim hileyle yaşarsa yoksullukla ölür. O halde hainlikten sakınmaya çalış” (Özkırımlı, 1973: 49-50).

4.3.3. Personel Fonksiyonu

Geleneksel anlamı ile ele alınan bir işletmede çalışanların tamamı olarak kabul edilen personel kavramı, insan kaynakları olarak anılmaktadır. İşlev açısından personel, daha ziyade iş ve işlemlerin yerine getirilmesinde menfaat sağlamak amacıyla hizmet veren kişilere denilmektedir. Personel ile ilgili; Kabusnâme’de tacirin tecrübeli ve güvenilir kişilerle çalışması gerektiği yönünde tavsiyeler bulunmaktadır. Bu tavsiye şu şekildedir; “Ondan sonra, görmemiş kişileri işinin başına bırakma ve sınanmamış kişilerden emin olma. Ayrıca sınanmış kişiyi sınanmamış kişiye değişme. Çünkü çok zaman gerektir bir insanı sınamağa ve ona güvenmeğe, öyleyse onun gibisi her zaman ele geçmez. Meselde demişlerdir ki, sınanmış dev yeğdir sınanmamış insandan. Ayrıca birini denemek istersen başkasının yanındayken dene, ta ki sınıadığın sürece sana zararı dokunmasın. Ondan sonra kendi yanında dene, sonra güven. Çünkü kişinin kendisine yararı dokunmazsa, sana ne kadar yararı dokunur” (Özkırımlı, 1973: 47).

4.3.4. Halkla İlişkiler Fonksiyonu

Halkla ilişkiler, ilişki içinde bulunduğu kişi ve kuruluşlarla karşılıklı olarak sağlıklı, doğru ve güvenilir ilişkiler kurmak, geliştirmek, kamuoyunda olumlu izlenimler yaratmak ve toplumla bütünleşmek olarak tanımlanabilir (Sabuncuoğlu, 2001: 5). Bu açıdan bakıldığında halkla ilişkiler bir bilim olmasının öncesinde de halk ile sürekli ilişki içinde olan tacir gibi ticari işler yapanlar için önem arz etmektedir. İlkel olarak halkla yani tüketici ile bütünleşmek için ve

⁵ Fatır Suresi 42. ayet

sağlıklı iletişim kurulması için tacirin fonksiyon dahilinde sahip olması gereken özellikleri Keykavus aşağıdaki gibi sıralamıştır;

- **Tacir Dürüst Olmalı:** Gerçek olmayan ya da yanlış, eksik bilgilerle hazırlanan mesajların ileride gerçekleri yansıtmadığı anlaşılırsa o firmanın toplumda yarattığı olumsuz etkiyi silmek çok zordur ve bu etki belki de yıllarca sürebilir. (Sabuncuoğlu, 2001: 54). Ticari ilişkilerde doğru ve güvenilir olunması halkın güveninin kazanılmasına neden olacak ve bu durum da ticari ilişkilerin gelişmesine neden olacaktır. Öyle ki bir noktadan sonra halk ile öyle bir iletişim içerisine girilecektir ki güven, malın önüne geçecek ve ticari ilişkiler olumlu yönde etkilenecektir. Bu bağlamda dürüstlük kavramı nasihatler şeklinde eserin çeşitli yerlerde şu şekilde geçmektedir. “Sakin, türlü türlü oyunlarla insan aldatanlardan (olma) ve de malı bilmekte hünerli ol, yani iyisini kötüsünü, halisini, elverişlisini seçebilmelisin. Yakın dostunla alış ve satış yapma. Ey oğul, eğer yaparsan, dostundan kazanç umma, sermayesine razı ol, ta ki dostluğun temeli harap olmasın, çok dostluk, azıcık yarara ve zarara katlanmadıkları için yele gitmiştir” (Özkırmı, 1973: 40-41). Eserde, ayrıca tacirin dostluk ilişkisi ile iş ilişkisini birbirinden ayırması gerektiğinden bahsedilmiş, eğer dostuyla iş ilişkisine girmek zorunda kalındığında ise sınırlı davranılması gerektiği vurgulanmıştır.

Günümüzde dürüst alış veriş artık diğer bir deyişle şeffaflık birçok işletmenin pusulası durumundadır. Müşteriyi kandırmaya yönelik bir imajın oluşumu tacirin dolayısıyla günümüz karşılığı ile işletmenin istenmeyen sonuçlarla karşılaşmasına kadar sürükleyecektir. Eserin başka bir noktasında dürüstlük ile ilgili olarak “Almakta ve satmakta yalan söylememek ulu dindarlıktır. Çünkü kâfir ve Müslüman arasında alışverişte yalan söylemek çok ayıptır” (Özkırmı, 1973: 42) ifadesi yer almaktadır. Devamında ise “Çünkü alışverişte yalan söylemek haram yiyiciliğe delildir, hem malı da haram olur... sonra haramın sebatı olmaz” (Özkırmı, 1973: 42) şeklinde din ile bağlantılı olarak tacirin dürüst olmasının gerekliliği üzerinde durmuştur. Aynı şekilde “Alışta ve satışta hareketli, güvenilir ve doğru sözlü ol, ta ki mahcup olmayasın” (Özkırmı, 1973: 46) ifadesi de dürüstlüğe doğrudan işaret etmektedir.

- **Tacir İletişim Kurarken Dikkatli Olmalı:** Eserde bahsedilen dönemler iletişim araçlarının gelişmediği dönemleri göstermektedir. Bu yönü ile sürekli seyahat halinde olan tacirler aynı zamanda da haberci durumundadırlar. Gittikleri yerlerde de bu haberlerden bahsederken dikkat edilmesinden bahsedilmekte ve kötü haberler hem halkın negatif düşüncesine neden olabileceği ihtimaline hem de satışlarını etkileyebileceği gerçeğine karşı, dikkatli olunmasından bahsedilmektedir. Aksi durumda, pozitif düşünceye neden olacağı için iyi haberlerin de verilmesi tavsiye edilmektedir. Bu durum eserde “Bezirgânlar bir şehre gelirlerse korkulu haber vermesinler, hayırlı haber versinler. Yoldan geldiklerinde hiç kimseye ölüm haberi vermesinler, ama sevinçli haberi vermekte kusur etmesinler” şeklinde ifade edilmektedir (Özkırmı, 1973: 45).

- **Tacir Sözüne Sadık Olmalı:** Dürüstlük ile aynı doğrultuda etki alanına sahip olan nokta, sözüne sadık olunmasıdır. Eserde, öncelikle tacirin söz vermemesinin gerekliliğinden

bahsedilmektedir. Çünkü verilen sözün yerine getirilmesi bazen zor olabilir. Ancak, tacir söz verdiği anda da mutlaka sözünün arkasında durarak sözünü tutmalı ve yalancı olmamasının gerekliliği aktarılmaktadır. “Geldik imdi kimseye söz verme, yani birisine sana şunu edeyim bunu edeyim deme, eğer diyecek olursan bari sözüne sadık ol, ta ki yalancı olmayasın. Kişi yapayım dediğini yapmazsa yalancı olmuş olur. Sen andına doğruluk et, ta ki ulu Tanrı senin kazancını artırsın” (Özkırmı, 1973: 50).

- **Tacir Sosyal Sorumluluk Bilinciyle Hareket Etmelidir:** İşletmeler, ekonomik amaçlarını gerçekleştirirken çalışanlarına, müşterilerine, ortaklarına, rakiplerine, tedarikçilerine ve içinde yaşadıkları topluma karşı yerine getirmeleri gereken sosyal sorumlulukları vardır. Bu sosyal sorumluluk duygusuna sahip olan ve ahlak kurallarına uygun davranan işletmeler toplumda kabul görmekte hem kendi değerlerini arttırmakta hem de topluma değer kazandırmaktadırlar (Nalbant, 2005: 193). Yapılan çalışmalar, sosyal sorumluluk kavramının sanayi devrimi ile ortaya çıktığını belirtse de günümüzden yüzyıllar öncesinde sosyal sorumluluk anlayışının *Kabusnâme*'de yer aldığı görülmektedir. Keykavus, tacirin sadece kendini düşünen ve dolaylı olarak tek taraflı ticari ilişki ve anlayıştan uzak durması gerektiğini eserinde şu şekilde ifade etmiştir. “Ondan sonra almak ve satmak zamanı halktan yalnız ben yararlanayım deme, benden de yararlansınlar demek gerek, çünkü kendi yararı için halkın zararına gözlemek insafsızlıktır. Kendi işini başkalarının eliyle tutmak gerektir, demişler. İmdi bununla kıyas etmek gerek” (Özkırmı, 1973: 48).

5. KABUSNÂME'DE KAYIT KÜLTÜRÜ – MUHASEBE FONKSİYONU

Muhasebe, mali işlemleri kaydeden, sınıflandıran, özetleyen, analiz eden, yorumlayan ve raporlayan bir bilim dalıdır. Özellikle tarihi perspektiften incelendiğinde kullanım alanı olarak çok eskilere dayanan muhasebenin kökeni kayıtlı başlamaktadır. *Kabusnâme*'de kayıt kültürü ve muhasebe kavramı ile ilgili birçok kısma yer almaktadır. Bu kısımlardan bazıları aşağıda açıklanmıştır.

5.1. Hesaplaşmada Kaydın Önemi

Tacir, ilk olarak muhasebenin temel esaslarından olan yazma görevini yerine getirmelidir. Bu doğrultuda Keykâvus *Kabusnâme*'sinde, kâr ve zararın takibinin yapılabilmesi için iktisadi işlemlerin kaydedilmesi gerektiği hususuna vurgu yapmıştır. “Her an kârını ve zararını düşüne dur, yani her an kârını ve zararını yazdığın defterin yüzüne bak ve oku, ta ki kârından ve zararından haberli olasın. Kişinin kârını ve zararını bilmemesi çok ayıptır. Nitekim meselde getirmişlerdir, birisini yermek isteseler ne kârını bilir ne zararını derler. Öyleyse kârını ve zararını her an gözle dur” (Özkırmı, 1973: 48-49). Bu ifadelerle, günümüz muhasebe tanımına yakın bir tanımlama yapılmıştır. Deftere kayıt yapılması, muhasebe tanımında yer alan kaydetme işlevini açıklamaktadır. Kâr ve zarar ayrımının yapılması ise yine muhasebenin

tanımında yer alan ve mali tabloların düzenlenmesini ifade eden raporlama, devamında analiz etme ve yorumlama işlevlerini açıklamaktadır.

5.2. Bilgilendirme, Kontrol Kavramı ve Senetli İşlemler

Eserde, “Bezirgânın kârını ve zararını daima yazması gerek tâ ki yanılmaktan ve unutmaktan emin olsun. Alışveriş ettiği kişilerle daima hesaplaşması gerektir, çünkü işini hesap etmek malının hakkını vermektir, hesap etmezse malı telef olur ve malına zulmetmiş olur” ifadesi yer almaktadır (Özkırımlı, 1973: 48). Bu ifade ile muhasebenin bilgilendirme ve kontrol yönüyle ilgili bilgiler ortaya konulmaktadır. Şöyle ki, bezirgânın kârını ve zararını yazmasının işlemler hakkındaki hatalı bilgilerin önüne geçilmesinde etkili olacağını, alışveriş ettiği kişilerle hesaplaşmasında (mutabakat sağlama), hangi durumun doğru olduğu hakkında muhasebe kayıtlarına başvurulacağı açıkça belirtilmektedir.

Senet, belirli bir iş ve hizmetin belirli kurallar çerçevesinde belirli bir vade ile iki taraf arasında meydana gelmiş olan bir akittir. Bağlayıcılığı sebebi ile o dönemde de senetli işlemlerin çok dikkatle yapılmasını öğütlenmektedir. Bu durum eserde şu şekilde ifade edilmiştir. “Sonra birisinden ödünç alıp veresiye alışveriş edersen, üzerine senet yazdırmamaya çalış, ta ki bir zaman inkâr etmek istersen, edebilesin. Çünkü senet olunca inkâr edemezsin. Her an kârını ve zararını düşünür dur, yani her an kârını ve zararını yazdığın defterin yüzüne bak ve oku, ta ki kârından ve zararından haberli olasın. Kişinin kârını ve zararını bilmemesi çok ayıptır. Nitekim meselde getirmişlerdir, birisini yermek isteseler ne kârını bilir ne zararını derler. Öyleyse kârını ve zararını her an gözle dur” (Özkırımlı, 1973: 48-49).

Anlaşıldığı kadarı ile dönemde de senetli işlemler gerçekleştirilmektedir. Eserde, senetli işlemlere mesafeli yaklaşılması gerektiğini aktarılırken, kârın ve zararın defterlerde takibinin yapılmasının öneminden de bahsedilmiştir. Diğer yandan kârını ve zararını bilmemenin kötülemeye neden olan bir söyleme kadar vardığı da belirtilmiştir.

Devamında ise ticaret yapılırken resmi işlemlerin de öneminden bahsedilmektedir; “Geldik alışveriş üzerine senet verecek ya da senet alacak olsan çok uyanık olmalısın senet alacak olsan çok uyanık olmalısın, çünkü çok kişiyi senetle aldatmışlardır. Malı ele geçirmediğin senet verme. Her nereye gidersen bir tanıdık bulmak ardınca ol. Eğer tanıdık bulamazsan o yerde bir güvenilir kişi ile tanışmak peşinde ol. Ne denli ulu bezirgan olsan da, ne zaman bir şehirden başka bir şehire gidersen sefer kağıdını yanında götür, yani bu şehrin bir adı belli kişisinden kağıt al, o gideceğin şehrin bir adı belli kişisine. O kağıda hiç ihtiyacın olmasa da şerefine artması için gerektir. İki sebepten dolayı, önce iyiliğin ve bu ülkeden açıkça gittiğin için, çünkü çokları kalplık edip şehirden gizlice kaçarlar, sen bu suçlamadan uzak olursun; ikincisi o gittiğin yerin uluları bizi anarlarmış diye memnun olurlar. Sen arada elçi olmuş olursun, seni hoş görürler ve ne işin varsa ilgilenirler. Böyle bir sefer kağıdının eğer yararı olmazsa zararı da olmaz. Hiç işe yaramasa da hele yanında olsun. Sonra bilgisiz, yoksul

ve akılsız kişilerle yoldaş olma, iyi yoldaş bulmadıkça yola çıkma. Nitekim demişlerdir, er-refiksümme't-tarik, yani önce yoldaş, sonra yol demektir” (Özkırmılı, 1973: 51).

Kabusnâme’de senetlerin önemini ortaya koyan diğer bir ifade ise “Sonra birisinden ödünç alıp veresiye alışveriş edersen, üzerine senet yazdırmamaya çalış, ta ki bir zaman inkâr etmek istersen, edebilesin. Çünkü senet olunca inkâr edemezsin” (Özkırmılı, 1973: 48) şeklindeki öğüttür. Bu öğütte bir borç ilişkisinde senet düzenlenmesi halinde bağlayıcılığının olduğuna ve dolayısıyla inkâr edilemez özelliğine dikkat çekilmiştir. Yine, bir senedin ticari işlemdeki bağlayıcılığı ile ilgili başka bir örnek de şu şekildedir “Kimse senin olanı elinden zorla almaz. İki iyi tanığın olmadıkça kimseye emanet bırakma. Belki iki tanıktan başka senet dahi al, ta ki o inkar ederse sen işini başarmış olursun” (Özkırmılı, 1973: 218).

5.3. Vergi Vermenin Önemi

Vergi memurlarına vergisinin verilmesi ve bu sayede malının azalmasının önüne geçileceğini ifade eden Keykavus, aynı zamanda yolda karşılaşacaklarına da belirli miktarlarda azık verilmesi gerektiğinden ve konaklayacağı yerlerin de özellikle dindar kişilerin yanında olmasını şu şekilde aktarmaktadır “Bacdarlara hıyanetlik göstermesin, ta ki malına eksiklik değirmesinler. Ama onları iyilikle ve tatlı dille kandırırsa revadır. Azıksız yola çıkmasın, her ne kadar yol ıssız olmasa da. Yol bekleyenleri ve sürücülerini hoşnut etmek gerek. Konacak yer için, filan kişi iyi tanıdık, onun yanına konaklayayım deyip, yiğitlik gösterip güvenip konaklasın. Çünkü çok kişinin başını ve malını yine tanıdıkları almıştır, öyleyse gafil olmamak gerek. Ama tanıdığın kişi alışveriş ehli ve dindar biri ise onun gibinin katma konaklaman uygundur” (Özkırmılı, 1973: 45-46).

5.4. Sermaye Kavramı

Tacirin sermayesi az ise sermayesinin yetmeyeceği işlere girmemesi gerektiğini ve bir yerden bir yere belge ve bilgi taşırken de dikkatli olması gerektiği eserde şu şekilde anlatılmaktadır. “Sonra elinde sermayesi az olan (bezirgân) masrafı çok olan malı almasın, mesela yüz akçalık mal ki amaca ulaşınca kadar bin akça daha harcanır. Bilmediği kumaş için talihimi deneyeyim diye sermayeciğini dağıtmasın. Bir ilden bir ile mektup verirlerse okumadıkça alıp gitsin. Hele kapalı olanı alıp gitmesin ki mektuplarda türlü belalar olur, bilinmez hangi belaya uğrar. Ama açık mektuplardan yüz çevirmesin” (Özkırmılı, 1973: 45).

5.5. İhtiyatlılık Kavramı

Muhasebenin temel kavramlarından olan ihtiyatlılık üzerinde eserde fazlaca durulduğu görülmektedir. Keykavus, iyi nitelikli bir tacirin ihtiyatlılık gereği israf yapmamasını ve tasarruf yapmasını öğütler. Bunu yaparken de işin dini boyutunu da konuya dahil ederek etkinliğini arttırmak istemektedir. “Sakın telefkâr olma, yani boş yere akçayı çürütme. Çünkü bezirgânların zevali (iflası) telefkârlıktandır. Nitekim sebatı tasarruftandır, mesela tasarruf

budur ki kazancının birazını harcasın, birazını sermayeye katsın, böyle olursa bezirgânlığı sabit olur. Ne zaman kazanç ve sermaye birlikte harcanırsa, mal tez günde gider, zevale düşer. Öyleyse telefkârlık iyi değildir, doğrusu Allah müsrifleri sevmez” (Özkırımlı, 1973: 41).

5.6. Alacak ve Borçların Yönetimi

Kredili satışlar, belirli şartlar altında belirli bir vade ile yapılan satış işlemidir. Kredili satışlar, vadeli olarak gerçekleştiği andan itibaren çoğu zaman bir paranın zaman değeri hesaplanarak vade farkı ilave edilmektedir. Kabusnâme’de paranın zaman değerinin hesaba katılarak, peşin alışverişlerin tercih edilmesi yönündeki vurgusu şu şekildedir yer bulmuştur. “Sonra fazla fiyata tamah edip veresiye nesne satma, çünkü çok tamah ziyan getirir. Her ne olursa olsun bu kolay bir şeydir deme, bu önemsizdir, bu kolaydır demek büyük zarardır” (Özkırımlı, 1973: 41). Ayrıca Keykavus, “Peşin parayı da yeğle, çünkü bugün serçe olan peşin para, yarın ki veresiye tavustan yeğdir” (Özkırımlı, 1973: 47) benzetmesini yaparak konu hakkındaki vurgusunu net olarak ortaya koymuştur.

5.7. Katip (Muhasebeci)

Katip sözcüğü Türk kültüründe iki anlama gelir. Bunlardan biri yazıcı, öteki de muhasebecidir. 20. yüzyılın ortalarına kadar Türk Dünyası’nda muhasebeci için, muhasebeci sözcüğü kadar katip sözcüğünün kullanıldığını da belirtmek uygun olacaktır. 1989 yılında muhasebe meslek yasası çıkınca kâtip sözcüğü daha az kullanılır olmuştur. Bu açıklamadan da anlaşılacağı üzere eserdeki “katip” sözcüğü yazıcı yerine daha çok “muhasebeci” anlamında kullanılmıştır. Aşağıdaki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere eserde, katibin özellikleri açıklanırken matematik bilgisinin yeterli olmasından söz edilmektedir. Dolayısı ile eserin 39. bölümünde yer alan aşağıdaki ifadeleri, (katip ile ilgili özel bölüm) daha çok muhasebecinin özellikleri olarak kabul etmek uygun olacaktır (Özkırımlı, 1973: 95-105).

“Katip olursan güzel konuşmayı ve güzel yazı yazmayı öğrenmelisin”,

“Sürekli yazı yazmaya (kayıt yapmaya) kendini alıştırmalısın”,

“Katip (muhasebeci) çalıştığı yere bağlı ve saygılı olmalı”,

“Söylenenleri anlamalı, aklında tutmalı, unutmamalı”,

“Söylenen sözlerin derinliğine inebilmeli, altında yatan anlamı anlayabilmeli.

Her an işinde hazır olmalı”,

“Etrafında olup biteni izleyebilmeli; sadece kendi işini değil etrafındakilerin yaptıklarını da anlayabilmeli (muhasebeciye bilgi gönderen birimlerin işleri iyi bilinirse kayıtlar daha doğru yapılır)”,

“İşini bitirene kadar rahat olmamalı (işini yarım bırakmamalı)”,

“Sır saklamayı bilmeli”,

“Hesap ilmini bilmeli (matematik bilgisi iyi olmalı)” ve

“Her ne iş olsa (gerekli bilgileri) üst yöneticiye bildirmeli (raporlama işini yapmalı)”.

6. SONUÇ

11. yüzyılda Orta Doğu’da bugünkü İran’ı merkez yaparak, bir Türk devleti olarak kurulan Büyük Selçuklu İmparatorluğu’nun (1040-1157) egemenliğini sürdürdüğü geniş coğrafi alanda, hem devletin mali yönetiminde hem de özel kesimin ticari faaliyetlerinde öncü nitelik taşıyan uygulamaları gerçekleştirdiği anlaşılmaktadır. Bu uygulamalardan bugünlere belge kalmamışsa da, o dönemlerde yazılan kitapların bu ileri düzeydeki uygulamaların varlığına şahitlik yaptığı gözlenmektedir. Bu öncü uygulamaların, Anadolu Selçukluları (1073-1308) tarafından benimsenip geliştirildiğini ve daha sonra Osmanlı İmparatorluğu’nda (1299-1922) zamanın ihtiyaçlarına göre geliştirilerek asırlar boyu kullanıldığını belirtmek uygun olacaktır.

Eserde bezirganlık (tüccar/tacir) olarak ifade edilen işletmeler, günümüz ticari işletmeleri ile ilgili olan faaliyetlerin önemli kısmını yerine getiren müessesenin karşılığıdır. Bu faaliyetleri yerine getirende olması gereken özellikler, yerine getirmesi gereken kuralların neler olduğunu dair, nasihatlere eserde ulaşmak mümkündür. Bir tacir olarak faaliyet gösteren müesseselerde, yönetim, pazarlama, personel ve halkla ilişkiler ve özellikle muhasebe fonksiyonları ile ilgili birçok bilgi Keykavus’un eserinde yer almaktadır. Genel olarak yönetim fonksiyonu ile ilgili olarak tacirin taşıması gerektiği özelliklerden, pazarlama fonksiyonu ile ilgili olarak ürün özelliklerinden ve pazara giriş stratejilerinden, personel fonksiyonunda tacirin yanında çalıştıracağı kişilerin özelliklerinden, halk ilişkilerde tacirin sahip olması gereken sosyal sorumluluk kavramından bahsedilmektedir. Bunların yanı sıra eserde özellikle muhasebe ya da diğer bir deyişle kayıt tutma kültürüne yönelik birçok bilgi ve nasihate ulaşmak mümkündür. Bu bilgiler ve nasihatler arasında stok yönetimi ve ihtiyatlılık başta olmak üzere hesap işlerine dönük birçok konudaki ilke ve kurallara yer verildiği gözlenmektedir. Ama en dikkat çekici olan bilgilerin alacak-borç yönetimine, kâr ve kârlılık hesaplamalarına ve muhasebecinin özelliklerine ait olduğunu belirtmek gerekmektedir.

Orta Doğu’da 11. yüzyılda tacirliğin elkitabı niteliğini taşıyan Kabusnâme’nin bir başka özelliği, daha sonraları yüzyıllar boyunca bu konuda eser yazılmamış olmasıdır. Yani kitap, öncülüğü yanında ender kaynak olma özelliğine de sahiptir.

KAYNAKLAR:

- , (1983), Tokens and Counting, *Biblical (The) Archeologist Chicago*, III. 46.2, 117-120.
- , (1992), *Before Writing - From Counting to Cuneiform*. Vol. 1, Austin: University of Texas Press.
- , (1996), How Writing Came About, abridged edition of Before Writing, Vol. I: *From Counting to Cuneiform*, Austin: University of Texas Press.
- Drucker, P. (2012), *Management*, Southland, Newyork: Harpers Collins Pub.
- Ezzamel, M., ve Hoskyn, K. (2002), Rethorizing Accounting, Writing and Money with Evidence from Mesopotamia and Ancient Egypt, *Critical Perspectives on Accounting*, (13/3), 333-367.
- Güvemli, O., ve Güvemli, B. (2016), Türk Muhasebe Düşüncesinin Sosyo– Ekonomik ve Toplumsal Yapı ile Etkileşim, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, (10), 5-12.
- Keister, O. (1970), The Influence of Mesopotamian Record-keeping, *Abacus*,(6/2), 169-181.
- Keykavus, B. İ. (1082), *Kabusnâme*, Çev. İlyasoğlu Mercimek A., Hazırlayan ve Sadeleştiren: Özkırmı, A. (1973), İstanbul: Kervan Kitapçılık.
- Keykavus, B. İ. (1082), *Kabusnâme*, Çev. İlyasoğlu Mercimek A., Hazırlayan: Gökyay O., Ş. (2006), İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Köymen, M. (2011), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Cilt 1, Ankara: Türk Tarihi Kurumu Yayını.
- Lidstone, J. (1994), Profesyonel Hizmetlerin Pazarlanması, Çev. Bulut, A., *Atatürk Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (10), 3-4.
- Mattessich, R. (1987), Prehistoric Accounting and The Problem of Representation: On Recent Archeological Evidence of The Middle-East From 8000 BC To 3000 BC, *The Accounting Historians Journal*, (14/2), 71-91.
- Nalbant, E. (2005), İşletmelerde Sosyal Sorumluluk ve Ahlak, *Yönetim ve Ekonomi*, (12), 193-201.
- Nissen, J., Damer, P., ve Englund, R. (1993), *Archaic Bookkeeping: Early Writing and Techniques of Economic Administration in The Ancient Near East*, USA: University of Chicago Press.
- Ortaylı, İ. (2015), *Türklerin Tarihi*, İstanbul: Timaş Yayınları.
- Pollock, S. (1999), *Ancient Mesopotamia*, USA: Cambridge University Press.

- Postgate, N. (1992), *Early Mesopotamia: Society and Economy at the Dawn of History*, USA: Routledge.
- Sabuncuoğlu, Z. (2001), *İşletmelerde Halkla İlişkiler*, Bursa: Ezgi Kitabevi.
- Samuk, O. (2012), Dr. Enfel Doğam, Şeyhoğlu Sadrüddin'in Kabus-name Tercümesi (Metin-Sözlük-Dizin-Notlar-Tıpkıbasım), *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkishor Turkic*, (7/2), 1367-1370.
- Schmandt - Besserat, D. (1981), Decipherment of The Earlies Tablets, *Science*, 211.44.79, 283-285.
- Sudıpta, B., ve Waymire, G. (2006), Recordkeeping and Human Evolution, *Accounting Horizons*, (20/3), 201-229.
- Sudıpta, B., Kırk M., ve Waymire, G. (2009), Memory, Transaction Records, and The Wealth of Nations, *Accounting, Organizations and Society*, (34/8), 895- 917.
- Şahin, H. (2013), Nasihatname Literatürüne Göre Osmanlı Devletinin Soyso-Ekonomik Sorunları ve Çözüm Önerileri, *Akademik Bakış Dergisi*, (36), 36-39.
- Şahin, S. (2007), Siyasetname Özellikleri Açısından Rahatü's Sudur'un Değerlendirmesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, C. IX, 147-162.
- Tek, Ö. (2008), *Modern Pazarlama İlkeleri*. İzmir: Birleşik Matbaacılık.
- Türk Dil Kurumu (2011), *Türkçe Sözlük*, Ankara.
- <http://www.schoyencollection.com/mathematics-collection/pre-literatecounting/neolithic-counting-tokens-ms-5067-1-8>, Erişim Tarihi: 15/04/2017
- <https://www.maa.org/press/periodicals/convergence/mathematical-treasure-mesopotamian-accounting-tokens>, Erişim Tarihi: 16/04/2017
- Kern, R. (2015), *Ancient Writing in Mesopotamia*, 18/04/2017 tarihinde <https://www.cambridge.org/core/books/language-literacy-and-technology/ancient-writing-in-mesopotamia/4CDCF7BA19958CD936AF8609A7FDC34F> sitesinden alınmıştır.
- Schmandt-Besserat, D. (1979), *Archaeology*, May/June 1979, 32. 3, 22-31, 15/ 03/ 2016 tarihinde <http://chalaux.org/rebwen01.htm>, adresinden alınmıştır.

Ek 1

Bugünkü İran merkezli coğrafyada hüküm süren Büyük Selçuklu İmparatorluğu (1040-1157) zamanında Fars kültürü çerçevesinde ticaret ve hesaplama kültürüne ait Kabusnâme'nin (1082 de Keykavus tarafından yazılmış) orijinalinin ilk sayfasının fotokopisi:

